

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKOLOJİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDEKİ DUYGU FİİLLERİNİN
EŞDEĞERLİĞİ**

DOKTORA TEZİ

Mustafa Said ARSLAN

Danışman

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Eş Danışman

Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV

BİŞKEK 2019

ÖZ

Yazar	: Mustafa Said ARSLAN
Üniversite	: Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Türkoloji
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: liv+ 964
Mezuniyet Tarihi	: 11 / 11 / 2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki

Duygu Fiillerinin Eşdeğerliği

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte artarak devam etmekte olan Türk Devletleri arasındaki sosyal, ekonomik, kültürel, askerî işbirliklerinin neticesinde çeşitli süreçlerden geçerek az ya da çok birbirinden uzaklaşan lehçeler arasındaki aktarmalar önem kazanmıştır. Lehçeler arası aktarmalarda sıkça karşılaşılan eşdeğerlik sorunu konusu da gelişen ilişkilerle birlikte daha çok incelenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde belirlenen sözlüklerden tespit edilen duygu fiilleri eşdeğerlik açısından incelenmiştir. Fiillerin tespiti aşamasında birden çok anlama sahip fiillerin sadece duygu ifade eden anlamları ele alınmış ve sözlükte verilen örnek cümleler çalışmada kullanılmıştır. Özbek Türkçesindeki duygu fiillerinin anlamları ve sözlükte verilen örnek cümleler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Örnek cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımının yanı sıra transkripsiyon harfleriyle yazılmış Özbek Türkçesindeki orijinal şekilleri de verilmiştir.

Çalışma; Olumlu Duygu Fiilleri, Olumsuz Duygu Fiilleri, Yansız Duygu Fiilleri olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Tezin Giriş kısmında başlangıç olarak tez hakkında genel bilgiler verilmiş, tezin hazırlanma amacı, yöntemi, önemi, duygu fiillerinin tespitinde kullanılan sözlükler ve duygu fiillerinin nasıl bir sınıflandırmayla inceleneceği hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin ardından araştırmacılar tarafından genel olarak fiiller hakkında yapılan

tanımlamalara yer verilmiştir. Daha sonra fiillerin ve mental fiillerin sınıflandırılmasına değinilmiştir. Mental fiillerin sınıflandırmaları konusunda yapılan çalışmalara değinildikten sonra duygu kavramının tanımı incelenmiş ve temel duygular üzerinde durularak duygu fiillerinin fiil sınıflandırmalarında nasıl incelendiği konusunda çalışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada ele alınan lehçelerden Özbek Türkçesi (lehçe sınıflandırmalarındaki yeri, genel özellikleri, konuşur sayısı, ağızları, kullanılan alfabeler) ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Özbek Türkçesi hakkında verilen bilgilerin ardından eşdeğerlik, kısmî yalancı eşdeğerlik ve tam yalancı eşdeğerlik kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki sözlüklerden tespit edilen olumlu duygu fiilleri “Tam Eşdeğerli Olumlu Duygu Fiilleri”, “Kısmî Yalancı Eşdeğerli Olumlu Duygu Fiilleri”, Tam Yalancı Eşdeğerli Olumlu Duygu Fiilleri”, “Eşdeğeri Olmayan Olumlu Duygu Fiilleri” alt başlıklarında incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tespit edilen olumsuz duygu fiilleri “Tam Eşdeğerli Olumsuz Duygu Fiilleri”, “Kısmî Yalancı Eşdeğerli Olumsuz Duygu Fiilleri”, Tam Yalancı Eşdeğerli Olumsuz Duygu Fiilleri”, “Eşdeğeri Olmayan Olumsuz Duygu Fiilleri” alt başlıklarında incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tespit edilen yansız duygu fiilleri “Tam Eşdeğerli Yansız Duygu Fiilleri”, “Kısmî Yalancı Eşdeğerli Yansız Duygu Fiilleri”, Tam Yalancı Eşdeğerli Yansız Duygu Fiilleri”, “Eşdeğeri Olmayan Yansız Duygu Fiilleri” alt başlıklarında incelenmiştir.

Sonuç bölümünde çalışma bütün olarak değerlendirilmiş ve çalışmadan elde edilen bulgulara değinilmiştir. Sonuç bölümünün ardından kaynakça verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Eşdeğerlik, Yalancı Eşdeğerlik

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Мустафа Саид АРСЛАН
Университет	: Кыргыз - Түрк “Манас” университети
Багыты	: Түркология
Диссертациянын сыпаты	: Докторантура
Беттердин саны	: liv + 964
Бүтүрү датасы	: 11 / 11 / 2019
Илимий жетекчи	: проф., ф.и.д. Мехмет АЙДЫН

Түрк жана өзбек тилдериндеги эмоциялык этиштердин эквиваленттери

СССРдин жоюлуусу менен бирге Түрк тилдүү мамлекеттердин ортосундагы социалдык, экономикалык, маданий жана аскердик жактан кызматташуунун натыйжасында пайда болгон жана күндөн-күнгө көбөйүп бара жаткан, ар түрдүү процесстерден өтүп отуруп, аздыр-көптүр бири-биринен алыстап кеткен диалектиялык которуулар абдан маанилүү болгон. Диалектиялык сөздөрдү которуудагы жаратылган окшоштук маселелери да, мамилелердин өнүгүүсү менен биргеликте тереңирээк изилденип башталган.

Бул изилдөөдө түрк тили менен өзбек тилинин ортосундагы көрсөтүлгөн сөздүктөрдөн аныкталган сезимди билдирген этиштердин эквиваленттери каралган. Этиштерди аныктоодо бир нече мааниге ээ болгон этиштердин жалгыз гана сезимдерди билдирген маанилери каралган жана сөздүктө мисал катарында сүйлөмдөр да изилдөөдө колдонулган. Өзбек тилиндеги сезимдерди билдирген этиштердин маанилери сөздүктө мисал катарында берилген сүйлөмдөр түрк тилине которулган. Мисал катары берилген сүйлөмдөрдүн түрк тилине которуу менен бирге транскрипция жолу менен жазылган өзбек тилиндеги баштапкы көрүнүштөрү да берилген.

Изилдөө оң сезимдерди билдирген этиштер, терс сезимдерди билдирген этиштер жана тарапсыз сезимдерди билдирген этиштер болуп негизги үч бөлүктөн турат.

Изилдөөнүн киришүү бөлүмүндө дипломдук иш тууралуу жалпы маалымат берилген, дипломдук ишти даярдоонун максаты, ыкмалары, мааниси жана ошондой эле сезимди билдирген этиштерди аныктоодо колдонулган сөздүктөр жана этиштердин системада изилдене тургандыгы жөнүндө маалымат берилген. Булардын артынан изилдөөчүлөрдүн жалпы этиштер жөнүндө жазылган аныктамаларга орун берилген. Андан кийин этиштердин жана акыл-эс этиштеринин жайгаштыруусуна токтолгон. Ментал (акыл-эс) этиштеринин жайгашуу системасына токтолгондон кийин, сезим түшүнүгүнүн аныктамасы изилденген, негизги сезимдерге токтолуп, этиштердин жайгашуу системасынын кайсы тарабында изилденүүсү туурасындагы эмгектери бааланган. Айрыкча изилдөөдө орун алган диялектердин өзбек тили (диялектиялардын жайгашкан орду, жалпы өзгөчөлүктөрү, сүйлөшүүлөр, оозекиси, колдонулган тамгалар) менен байланышкан жалпы маалыматтар берилген. Өзбек тили жөнүндө берилген маалыматтан кийин эквиваленттер, жарым жартылай жалганчы эквиваленттер жана тил аралык омонимдердин аныктамаларын аныктоого аракет жасалды.

Изилдөөнүн биринчи бөлүмүндө түрк тили жана өзбек тилиндеги сөздүктөрдөн аныкталган оң сезимди билдирген этиштер “Так эквивалент оң сезимди билдирген этиштер”, “Жарым жартылай жалганчы эквивалент оң сезимди билдирген этиштер”, “Тил аралык омоним оң сезимди билдирген этиштер”, “Эквивалент эмес оң сезимди билдирген этиштер” сыяктуу темаларда изилденген.

Изилдөөнүн экинчи бөлүмүндө аныкталган терс сезимди билдирген этиштер “Так эквивалент терс сезимди билдирген этиштер”, “Жарым жартылай эквивалент терс сезимди билдирген этиштер”, “Тил аралык омоним терс сезимди билдирген этиштер”, “Эквивалент эмес терс сезимди билдирген этиштер” сыяктуу темаларга орун берилген.

Изилдөөнүн үчүнчү бөлүмүндө аныкталган тарапсыз сезим этиштери “Так эквивалент тарапсыз сезим этиштери”, “Жарым жартылай эквивалент тарапсыз сезим этиштери”, “Тил аралык омоним тарапсыз сезим этиштери”, “эквивалент эмес тарапсыз сезим этиштери” сыяктуу темаларды изилдеген.

Акыркы бөлүмүндө изилдөө толук мүнөздөлгөн жана изилдөөдөн алынган табылгаларга токтолгон. Жыйынтыктоонун артынан адабият булактары берилген.

Ачкыч сөздөр: Түрк тили, Өзбек тили, Эквиваленттер, Тил аралык омонимдер.

АБСТРАКТ

Выполнил	: Мустафа Саид АРСЛАН
Университет	: Кыргызско-Турецкий университет «Манас»
Направление	: Тюркология
Вид диссертации	: Диссертация
Количество страниц	: liv + 964
Дата защиты	: 11 / 11 / 2019
Научный руководитель	: Проф. Доктор Мехмет АЙДЫН

Эквивалентность эмоциональных глаголов в турецком и узбекском языках

В результате социального, экономического, культурного и военного сотрудничества между тюркскими государствами, которое развивается после распада Советского Союза, значение приобрели переводы между диалектами, которые после различных процессов в разной степени отдалились друг от друга. С развитием отношений стал еще больше изучаться вопрос об эквивалентности, который часто встречается в междиалектных переводах.

В рамках данной работы с точки зрения эквивалентности были рассмотрены эмоциональные глаголы, которые были определены из словарей турецкого и узбекского языков. При определении глаголов у многозначных глаголов учитывались только значения, которые передают эмоциональное состояние, и в исследовании использовались примеры предложений, приведенные в словарях. Значение эмоциональных глаголов на узбекском языке и приведенные в словарях примеры предложений были переведены на турецкий язык. Вместе с тем оригиналы примеров предложений на узбекском языке были представлены в виде транскрипции.

Данная работа состоит из трех основных частей, таких как «Глаголы положительной эмоции», «Глаголы отрицательной эмоции» и «Глаголы нейтральной эмоции».

Во вводной части диссертации приводятся общие сведения о диссертации, цели, методе, важности, словарях, которые использовались для определения эмоциональных глаголов, а также о том, с помощью какой классификации будут изучаться данные глаголы. Вслед за этим были даны определения глаголов, которые использовались ранее исследователями. Затем была изучена классификация глаголов и ментальных глаголов. Также были рассмотрены определения понятия эмоции, основные виды эмоций и научные работы об эмоциональных глаголах в глагольных классификациях. Кроме того, в диссертации приводится общая информация об узбекском языке (место в классификации диалектов, общие характеристики, количество носителей, говоры, используемые алфавиты). После информации, представленной об узбекском языке, были даны определения понятиям эквивалентности, частичной ложной эквивалентности и полной ложной эквивалентности.

В первой части диссертации глаголы положительной эмоции, выявленные из словарей турецкого и узбекского языков, были рассмотрены в таких подразделах, как «Полностью эквивалентные глаголы положительной эмоции», «Глаголы положительной эмоции с частичной ложной эквивалентностью», «Глаголы положительной эмоции с полной ложной эквивалентностью» и «Неэквивалентные глаголы положительной эмоции».

В второй части выявленные глаголы отрицательной эмоции были рассмотрены в следующих подразделах: «Полностью эквивалентные глаголы отрицательной эмоции», «Глаголы отрицательной эмоции с частичной ложной эквивалентностью», «Глаголы отрицательной эмоции с полной ложной эквивалентностью» и «Неэквивалентные глаголы отрицательной эмоции».

А в третьей части диссертации выявленные глаголы нейтральной эмоции были рассмотрены в таких подразделах, как «Полностью эквивалентные глаголы нейтральной эмоции», «Глаголы нейтральной эмоции с частичной ложной эквивалентностью», «Глаголы нейтральной эмоции с полной ложной эквивалентностью» и «Неэквивалентные глаголы нейтральной эмоции».

В заключительной части было оценено исследование в целом, а также были обсуждены результаты, полученные в рамках данной работы. После этого была представлена использованная литература.

Ключевые слова: Турецкий язык, Узбекский язык, Эквивалентность, Ложная эквивалентность.

ABSTRACT

Author	: Mustafa Said ARSLAN
University	: Kyrgyz – Turk Manas University
Department	: Turkology
Type of Thesis	: PhD Dissertation
Number of Pages	: liv + 964
Date of Graduation	: 11 / 11 / 2019
Thesis Advisor	: Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Equivalent of Emotional Verbs in Turkish and Uzbek Languages

As a result of the social, economic, cultural and military cooperation among the Turkic States, which have increasingly continued following the disintegration of the Soviet Union, the transfers between the dialects, which have been more or less diverging from each other by passing through various processes, have gained importance. The issue of equivalence, which is frequently encountered in transfers among dialects, has begun to be studied more along with developing relationships.

In this study, emotional verbs specified from vocabularies determined in Turkish and Uzbek languages were examined in terms of equivalence. During determination of the verbs, only emotional meanings of verbs containing more than one meaning were examined and example sentences given in the vocabulary were used in the study. The meanings of the emotional verbs in Uzbek language as well as example sentences given in the vocabulary were then translated into Turkish language. As well as transfer of example sentences into Turkish language, their original versions written with transcription letters in Uzbek language were given, as well.

This study was comprised of three main sections as Positive Emotion Verbs, Negative Emotion Verbs, and Neutral Emotion Verbs.

The introduction section of the thesis provides general information about the thesis as well as its aim, method, and importance, vocabularies used for determination of emotional verbs and classification of emotional verbs. Following this information, the researchers mentioned about definitions about the verbs in general. Then, the classification of verbs and mental verbs was mentioned. After addressing studies on the classification of mental verbs, the definition of

the concept of emotion as well as studies on how emotion verbs were examined within the context of verb classifications, by emphasizing basic emotions were assessed. Additionally, general information about the Uzbek language (its place in dialect classifications, general characteristics, number of speakers, local dialects, alphabets) among examined dialects was given as well. Afterwards, an attempt was made to explain the concepts of equivalence, partial false equivalence, and full false equivalence.

The first section of the study examined positive emotional verbs, identified in vocabularies in Turkish and Uzbek languages, under the following sub-headings: "Full Equivalent Positive Emotion Verbs", "Partial False Equivalent Positive Emotion Verbs", "Full False Equivalent Positive Emotion Verbs", and "Non-Equivalent Positive Emotion Verbs".

The second section of the study examined negative emotional verbs under the following sub-headings: "Full Equivalent Negative Emotion Verbs", "Partial False Equivalent Negative Emotion Verbs", "Full False Equivalent Negative Emotion Verbs", and "Non-Equivalent Negative Emotion Verbs".

The third section of the study examined neutral emotional verbs under the following sub-headings: "Full Equivalent Neutral Emotion Verbs", "Partial False Equivalent Neutral Emotion Verbs", "Full False Equivalent Neutral Emotion Verbs", and "Non-Equivalent Neutral Emotion Verbs".

The conclusion section evaluated the study as a whole and mentioned about the results obtained from the study. Following this section, the section of references was involved.

Keywords: Turkish language, Uzbek language, Equivalence, False Equivalence